

ğil kendi bütünlüklerini bozmak amacıyla bu işe giriştiğini söyleyip savaşa devam etmelerini istedi. Fakat savaşın durdurulmasını isteyen askerler onu dinlemedikleri gibi savaşı durdurmadığı takdirde kendisini Muâviye'ye teslim etmek veya öldürmekle tehdit ettiler. Bunun üzerine Hz. Ali savaşı durdurmak zorunda kaldı. Ardından halifeye karşı direnenlerden Eş'as b. Kays karşı tarafın niyetini öğrenmek için onların yanına gitti. Muâviye de maksatlarının aralarındaki anlaşmazlığı Kur'an'ın hakemliğine başvurmak suretiyle çözmek olduğunu söyledi. Buna göre iki tarafı temsil etmek üzere seçilecek iki hakem halifelik meselesini Kur'an'ın hükmüne uygun olarak çözecekti.

Muâviye taraftarları hakem olarak Amr b. Âs'ı seçtiler. Hz. Ali ise bunun için Abdullah b. Abbas'ı veya Mâlik b. Hâris el-Eşter'i düşünüyordu. Ancak başta Eş'as b. Kays olmak üzere onu tahkimi kabule zorlayanlar bu defa Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den başkasının hakemliğini kabul etmemekte direndiler. Hz. Ali bu isteklerini de kabul etmek zorunda kaldı. Ardından iki taraf arasında hakemlerin uyacağı kuralların belirlendiği metin (tahkimnâme) hazırlandı. İki tarafın verilecek hükmü uymayı taahhüt ettiği metne göre bir araya gelecek iki hakem halifelik meselesini Kur'an'a, Kur'an'da bir hüküm bulamazlarsa sünnete başvurarak âdilâne çözecekti (13 veya 17 Saffar 37 / 31 Temmuz veya 4 Ağustos 657). Bu sırada Hz. Ali'nin ordusunda yeni bir bölünme ortaya çıktı. Eş'as b. Kays tahkimnâmeyi okurken Temimliler'den bazıları "İlâ hükmü illâ lillâh" sözüyle halifelik meselesinin iki hakemin takdirine bırakılmasına itiraz etti. Çoğu Temim kabilesinden yaklaşık 12.000 asker Kûfe'ye dönüş sırasında ordudan ayrılarak Kûfe yakınındaki Harûrâ'ya çekildi ve ilk Hâricî zümresini oluşturdu.

Tahkimnâmenin imzalanmasından sonra taraflar iki gün içinde ölülerini defnettiler. Hz. Ali ordusuyla Kûfe'ye, Muâviye de Suriye'ye dönüş emrini verdi. İki ordunun savaş alanına gelişinden itibaren yaklaşık üç ay (genel kabule göre 110 gün) geçmişti. İki ordunun mevcuduyla ilgili olarak 50.000 ile 150.000 arasında değişen rakamlar verilmektedir. Umumi temayül her iki tarafın 90.000 civarında askere sahip olduğu şeklindedir. İki taraf da on binlerce kayıp vermiştir. Abartılı bulunmakla birlikte kaynaklarda 70.000 civarında müslümanın öldüğü zikredilir. Cemel Vak'ası'ndan sonra ikinci iç savaş olan Sıffin Savaşı, İslâm toplumunun geleceğini en çok etkileyen olay-

lardan biridir. Erken dönemlerden itibaren bu savaş hakkında müstakil eserler yazılmıştır (bir liste için bk. *Eİ²* [İng.], IX, 555-556). Sıffin, İslâm tarihi ve mezhepler tarihinin yanı sıra katılanların durumu açısından kelâm ilminin de en önemli meselelerinden biri olmuştur (aş.bk.).

Kaynaklarda hakemlerin görüşmesi konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Görüşme yeri olarak Dûmetülcendel ve Ezruh bazan iki ayrı yer, bazan Dûmetülcendel'deki Ezruh şeklinde tek yer olarak gösterilmektedir. Bir kısım araştırmacılar bu rivayetlerden hakemlerin önce Dûmetülcendel'de, ardından Ezruh'ta iki defa toplandıkları sonucunu çıkarmıştır (Watt, s. 16; *DİA*, II, 374). Buna göre ilk toplantılarını Ramazan 37 (Şubat 658) tarihinde Dûmetülcendel'de yapan iki hakem Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğüne dair bir karar aldı ve Şaban 38'de (Ocak 659) Ezruh'ta tekrar buluşmak üzere ayrıldı. İkinci toplantıda yaptıkları uzun görüşmelerde Hz. Ali ile Muâviye'nin bu işin dışında tutulmasını ve şûra tarafından bir başkasının halife seçilmesini kararlaştırdılar. Bu karar önce Ebû Mûsâ tarafından açıklandı; ancak Amr b. Âs alınan kararın aksine yine hileye başvurup Muâviye'yi halife tayin ettiğini bildirdi. Ebû Mûsâ'nın aldatıldığını söylemesi bir işe yaramadı. Mes'ûdî'nin naklettiği bir rivayete göre ise iki hakem aldıkları kararı açıklamadan birbirinden ayrılmış, Suriye'ye ulaşan Amr b. Âs Muâviye'nin tehdidi karşısında onu halife ilân etmiştir (*Mürûcû'z-zehab*, II, 411-412). Toplantının Ezruh'ta yapıldığını bildiren rivayetlerin daha eski olmasından hareket eden bazı araştırmacılar toplantının bir defa ve Ezruh'ta yapıldığını kabul ederler (Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, s. 42; *İA*, IV, 444).

Wellhausen ve P. Hitti gibi şarkiyatçılar ve Hudaî Bey, Hasan İbrâhim Hasan, Yûsuf el-İş gibi çağdaş İslâm tarihçileri toplantının, iki hakemin Hz. Ali ile Muâviye'nin uzaklaştırılıp şûra tarafından bir başkasının halife seçilmesi kararını almasıyla sona erdiğini, bu kararın ardından hakemlerin birbirinden ayrıldığını, dolayısıyla Amr b. Âs'ın Ebû Mûsâ'yı aldatarak Muâviye'yi halife tayin ettiğini açıklamasıyla ilgili bilgilerin sonradan uydurulduğunu kabul ederler. Sonuç olarak Hakem Vak'ası ihtilâfî çözmek yerine işi daha karmaşık hale getirdi. Durumu lehine değerlendirmek isteyen Muâviye'nin kendisini Suriye'de halife ilân etmesiyle İslâm toplumu ikiye bölündü. Ardından iki taraf yeni bir mücade-

le için tekrar hazırlıklara başladı. Bu arada Hâricîler de isyanlarını devam ettirdiler.

BİBLİYOGRAFYA :

Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Sıffin* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1401/1981; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 32, 258-265; Halife b. Hayyât, *et-Târîh* (Ömerî), s. 191-197; Belâzûrî, *Ensâb* (Zekkâr), I, 65-131; Dîneverî, *el-Ahbarü't-tuvâl*, s. 155-202; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 183-190; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 561-575; V, 1-93; İbn A'sem el-Kûfî, *el-Fütûh* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1412/1992, I, 136-444; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab* (Abdülhamîd), II, 381-412; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâ), V, 100-133; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), I, 157-158; II, 554-556; III, 47; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 276-326; İbn Dihiye el-Kelbî, *İ'lâmü'n-nasrî'l-mübîn fi'l-mufâdâle beyne ehley Sıffin* (nşr. Muhammed Emahzûn), Beyrut 1998, s. 45-156; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğ* (M. Ebû'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1385/1965, III, 202-215; IV, 13-32; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XX, 100-160; Zehabî, *el-İber*, I, 38-43; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 253-278; İbn Hacer, *el-İşâbe* (nşr. Ali M. Bicâvî), Beyrut 1992, III, 258-265; IV, 566; Hudaî, *Muhâdârât: Ümeviyye*, II, 51-52, 60-75; J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 35-44; a.mlf., *İslamiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasi Muhalefet Partileri* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1989, s. 1-20; Tâhâ Hüseyin, *el-Fitnetü'l-kübâra*, Kahire 1973, II, 56-107; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 14-18; Hasan İbrâhim, *İslâm Tarihi*, II, 41-52; Yûsuf el-İş, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, Dimaşk 1985, s. 101-120; Münîr M. el-Gadbân, *Muâviye b. Ebî Süfyan*, Dimaşk 1410/1989, s. 178-224; İrfan Aycan, *Saltanat Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*, Ankara 1990, s. 141-159; P. K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1995, I, 278-279; Adem Apak, *İslâm Siyaseti Geleneğinde Amr b. el-Âs*, Ankara 2001, s. 132-187; Ali M. es-Sallâbî, *Muâviye b. Ebî Süfyan*, Beyrut 1427/2006, s. 97-140; M. Hinds, "The Siffin Arbitration Agreement", *JSS*, XVII (1972), s. 93-128; Ahmet Önkal, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsikisi Dergisi*, sy. 1, Konya 2004, s. 33-68; Ali Yenice, "Hz. Ali-Muaviye İhtilafının Sahnesi: Sıffin'de Muaviye Safının Biyografik Analizi", *MÜTAD*, sy. 18 (2005), s. 7-11; H. Lammens, "Ezruh", *İA*, IV, 443-444; Fr. Buhl, "Sıffin", a.e., X, 551-554; M. Lecker, "Sıffin", *Eİ²* (İng.), IX, 552-556; Ethem Ruhi Fiğlalı, "Ali", *DİA*, II, 373-374.

İSMAIL YİĞİT

□ KELÂM. Müslümanların Sıffin'de karşı karşıya gelmesi, çok sayıda kişinin ölmesi, savaşın sonunda çözüm olarak öngörülen Hakem Vak'ası'nın meseleyi daha da karışık hale getirmesi bazı kelâm tartışmalarının ortaya çıkmasına yol açmış, bu yönüyle olay ilk dönemlerden itibaren kelâm kaynaklarında yer almaya başlamıştır. Esas itibarıyla siyasi karakter taşıyan Sıffin Savaşı ve Hakem Vak'ası iman-küfür sınırı, kader ve irade hürriyeti gibi önemli inanç konularının tartışılmasına, ayrıca Hâricîler adıyla bir fırkanın doğmasına yol aç-

ması bakımından kelâm ve itikadî mezhep âlimlerince incelenmiş ve farklı yorumlar yapılmıştır.

İlk dönemde bazı aşırı Şîî grupları, Sıffin Savaşı'nda Hz. Ali'nin karşısında yer alan Muâviye ve ordusunun meşrû imama karşı geldiği için küfre düştüğünü, bu sebeple ebedî olarak cehennemde kalacağını iddia etmiştir. Ancak Şeyh Müfîd gibi sonraki bazı Şîî kelâmcıları bu hükman küfrün tek bir millet (inanç sistemi) sayılması ilkesiyle bağdaşmadığını, zira Muâviye ve bağlılarının iman esaslarını kabul edip İslâmî hükümleri yerine getirdiklerini, dolayısıyla bu kişilerin davranışlarının dini tamamen inkâr edenlerin küfürleri gibi olmadığını belirtmiş ve en azından cehennemde ebedî kalmayacaklarını söylemiştir (*Evâ'ilü'l-makâlât*, s. 6-7).

Mu'tezile âlimleri Sıffin Savaşı'nda hangi tarafın haklı olduğu konusunda görüş birliğine varamamıştır. Amr b. Ubeyd ve Vâsıl b. Atâ gibi bir grup savaşa katılan iki taraftan birinin hak yolda bulunmakla birlikte bunu belirlemenin mümkün olmadığını söylemiş, çoğunluk ise Hz. Ali'nin haklı, karşı tarafın haksız sayıldığını, fakat bu durumun onların tekfir edilmesini gerektirmediğini belirtmiştir. Ebû Bekir el-Esam Muâviye'nin Ali'ye göre daha haklı bir konumda bulunduğunu ileri sürmüştür. Kerrâmiyye'ye göre bu iç savaşlarda esas itibarıyla iki tarafın da haklılık payı vardır; bu sebeple iki kesim de asla küfür ve fık ile itham edilemez. Ehl-i sünnet ise Sıffin Savaşı'nda Hz. Ali ve ordusunun tamamen haklı, Muâviye ve taraftarlarının ise haksız (bâgî) olduğu kanaatindedir. Onlara göre Muâviye müslümanların meşrû halifesi Hz. Ali'ye karşı gelmiştir. Hz. Peygamber'in Sıffin'de şehid edilen Ammâr b. Yâsir'e bâgî bir grup tarafından öldürüleceğini daha önce haber vermiş olması da (Müslim, "Fiten", 70) bunu teyit etmektedir. Ancak Ehl-i sünnet Muâviye ve taraftarlarının tekfir edilmesini haklı görmez. Nitekim bizzat Hz. Ali de Sıffin dönüştü Hâricîler'in Muâviye ve ordusunu tekfir etmesi üzerine yaptığı konuşmada Şamîlîlar'la fık yahut küfür içinde bulundukları için değil onları cemaate döndürmek için savaşıklarını ifade etmiş, onlardan "müslüman kardeşlerimiz" diye bahsetmiş ve iki tarafın da kiblesinin bir olduğunu söylemiştir.

Savaşın, Hz. Ali'nin zaferiyle sonuçlanmasına yaklaşıldığı bir sırada Muâviye taraftarlarının mızraklarının ucuna mushaf takarak iki tarafı Allah'ın hükmüne uymaya çağırmasıyla başlayan ve Hakem Vak'ası ile

daha karmaşık bir hale gelen gelişmeler sonrasındaki olaylar Hâricîler diye anılan bir fırkanın doğmasına yol açmıştır. Bu fırka meselenin çözümünü hakemlere havale ettiği için Muâviye'yi, buna rıza gösterdiği için Ali'yi ve yanlış tutumları dolayısıyla her iki hakemi tekfir etmiştir. Ancak daha sonra bazı gruplara ayrılan mezhebin Ezârika kolu Hz. Ali'nin şirk konumunda bir küfür fiili işlediğini söylerken İbâziyye bunu "imandan çıkma" anlamında küfür değil küfrân-ı ni'met şeklinde değerlendirmiştir. Şîa mensupları Hakem Vak'ası'nda Hz. Ali'nin tutumuyla ilgili olarak iki gruba ayrılmış, bir grubu onun takıyye gereği varılan kârara rıza gösterdiğini, ölüm korkusu durumunda böyle davranmanın câiz olduğunu belirtmiş, diğer grup ise ister normal halde ister takıyye sebebiyle olsun Ali'nin tutumunun isabetli olduğunu beyan etmiştir. Sayıları çok az olan üçüncü bir grup ise Hz. Ali'nin tahkime gitmekle hatalı davrandığını, ancak bunun kendisini fıska götürmeyeceğini söylemiştir. Zeydiyye ile Mürce'nin çoğunluğu Ali'nin meseleyi hakemlerin çözümüne bırakmasının yerinde olduğunu kabul etmiştir. Onlara göre Hz. Ali, tahkimi kabul etmemesi durumunda ordusunda kargaşa çıkabileceğinden endişe etmiştir; fakat hakemler meseleyi Allah'ın kitabı çerçevesinde çözmekle uğraşmamış, dolayısıyla hata işlemiştir. Ehl-i sünnet ise Hakem Vak'ası'nda Ali'nin haklı olduğunu, ancak her iki hakemin de tutumlarının isabetli görünmediğini, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Hz. Ali'nin zamanın efdali olduğunu bildiği halde onu hilâfetten azletmekle suç işlediğini, Amr b. Âs'ın ise bu suça ilâveten Muâviye'yi hilâfete getirmek gibi ikinci bir hataya düştüğünü belirtmiştir.

Şîa ve Hâricîler, gerek Sıffin Savaşı gerek Hakem Vak'ası ile ilgili gelişmeleri katı bir tutumla değerlendirirken Mu'tezile kısmen bundan uzak kalmış, Ehl-i sünnet ise daha geniş perspektifli değerlendirmeler yapmıştır. Olayların sebep ve seyriyle ilgili tartışmalar ne olursa olsun her iki tarafa ait birliklerin müslüman olduğunda şüphe yoktur. Hz. Ali'nin meşrû halife olarak Muâviye'den biat istemesi tabiidir. Muâviye'nin Osman'ın katillerinin bulunması talebiyle bundan kaçınması isabetli değilse de bu davranış itikadî değil siyasi bir tutumdur. Dolayısıyla bu tavır ne onun ne de bağlılarının küfre düştüğünü gösterir. Nitekim Kur'an'da, müminlerden iki grubun birbirine karşı silâha sarılması durumunda âsi olan tarafa karşı faaliyete geçilmesi emredilirken (el-Hucurât 49/9) iki

taraf da "müminler" diye nitelendirilmiştir. Ayrıca Hz. Ali Hakem Vak'ası öncesi ve sonrasındaki gelişmelerde de haklı görünmektedir; zira Ali Kur'an sayfalarının mızrakların ucuna takılmasının bir savaş taktiği olduğunu söylemiş, ancak askerleri onu dinlemeyince tahkime rıza göstermek mecburiyetinde kalmıştır. Hemen hemen bütün Sünnî kelâm kitaplarında sadece Sıffin ve Hakem Vak'ası'nda değil Cemel Vak'ası ve Hâricîler'le yapılan savaşta da Hz. Ali'nin haklı olduğu kaydedilmektedir. Onun hilâfeti döneminde ortaya çıkan anlaşmazlıkları sıralayan Şehristânî bütün ihtilâflarda Ali'nin hakla, hakkın Ali ile beraber olduğunu belirtmiştir (*el-Milel ve'n-nihâl*, I, 17). Bunun yanında Sünnî âlimleri bu iç karışıklıkların sık sık dile getirilmesini isabetli bulmamış ve, "Kılıçlarımızın karışmadığı olaylara dillerimizi de karıştırmayalım" demişlerdir. Öte yandan bazı âlimler, İslâm'ın ilk döneminde vuku bulan söz konusu olayların üzücü sonuçlara yol açmakla beraber bazı faydalı fikrî hareketlere de vesile olduğunu söylemiştir. Nitekim bu suretle iman, küfür, fık ve şirk gibi kavramlar tanımlanmış, büyük günahlar ve bunları işleyenlerin durumu, kazâ-kader, irade ve sorumluluk gibi konular üzerinde yararlı tartışmalar yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

- Câhiz, *Risâle fî'l-hakemeyn* (nşr. Ch. Pellat, *el-Mesrik*, LII/4-5, Beyrut 1958 içinde), s. 436-482; Eş'arî, *Ma'kalât* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1411/1990, I, 128-129, 208-212; II, 141-142; Ebû'l-Hüseyn el-Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red* (nşr. M. Zâhid Kevserî), Bağdad-Beyrut 1388/1968, s. 47; Bâkullânî, *et-Temhîd* (İmâdüddin), s. 557-558; Şeyh Müfîd, *Evâ'ilü'l-makâlât* (nşr. Mehdi Muhakkık), Tahran 1413, s. 6-7; Bağdâdî, *el-Fark* (Kevserî), s. 17 vd.; a.mlf., *Usûlü'd-dîn*, Beyrut 1401/1981, s. 289-293; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl* (nşr. Muhammed Fühemyî), Beyrut 1410/1990, I, 17, 106, 109, 113; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâşid* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1409/1989, V, 307; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Muhtaşarü't-Tuhfeti'l-İsnâ'âsiyye*, Kahire 1373, s. 278-282; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fığlalı), Ankara 1981, s. 14 vd.; Ethem Ruhi Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983, s. 44-52; J. Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1989, s. 1 vd.; Mustafa Hilmi, *Kavâ'idü'l-menheci's-selefi*, İskenderiye 1411/1991, s. 99.

İLYAS ÜZÜM

SİHÂH-ı SİTTE

(bk. KÜTÜB-İ SİTTE).

SİHÂHU'İ-LUGA

(bk. TÂCÜ'İ-LUGA).